

Marx'ın komünizm tasarımında eşitlik ve adalete yer var mı?

Özdeniz Pektaş

Muhafazakâr Düşünce dergisi epey bir süre önce yayınlanan on birinci¹ ve on ikinci² sayılarını devrim konusuna ayırmıştı. İlk sayının kapağında giyotin, ikincisinininde ise sihirbaz şapkası ve değneği yani devrim karşıtlığının, tabiri caizse, en klişe görsel temsilleri bulunuyordu. Giyotinle temsil edilen devrim, sözüm ona çelişkisiz, sınıf mücadelelerinden arî, tedricen tekâmül eden ve organik yekpare bir bütün olan cemaatin güya doğal ve herkesin rıza gösterdiği hiyerarşisini kesip atar. Bunun yerine aklın soyut ve tecrübenin sınamasından geçmemiş ilkelerini koyar. Bu anlamda tarihin olağan akışından bir sapmadır. Giyotin her ne kadar Fransız Devrimi ile özdeşleşse de muhafazakârların, işçi devrimlerini de birer sapma olarak gördüğünden kuşku duyulmaz. Sihirbaz şapkası ve değneği ise bu sapmayı karikatürize etmek için kullanılır. Devrim, bir dokunuş veya hokus pokusla yeryüzünü cennete dönüştürmeyi vaat eden ancak olağan düzeni rayından çıkardığı için felaketle sonuçlanan bir ana indirgenir.

Burada şüphesiz ki bilinçli bir çarpıtma söz konusu. Ancak devrimin bir an (ve de bir sapma) değil, hem öncesi hem de sonrasıyla devingen bir süreç olduğunun genel algıda da göz ardı edildiğini ya da bilinmediğini söylemek mümkün. Bu durum bir sürü yanlış anlamayı da doğal olarak beraberinde getiriyor. Devrimci teoriye ve Marksizme uzak insanların bir kısmı bireysel ya da insanlığın bugüne kadarki tecrübelerine bakıp devrimin başlatacağı toplumu ütöpik veya mevcut

1 *Muhafazakâr Düşünce*: Devrim I, Sayı: 11, Ankara: Kadim Yayınları, 2007.

2 *Muhafazakâr Düşünce*: Devrim II, Sayı: 12, Ankara: Kadim Yayınları, 2007.

düzenin kriterleri üzerinden adaletsiz ve/ya da eşitsiz bulabiliyor. Çok ünlü bir karikatür bu durumu güzel bir şekilde özetliyor. Marx bir lise öğrencisiyle aynı masada oturmaktadır. Liseli “Komünizmin neresi iyi abi? O zaman birisi hiç çalışmasın, ötekisi çok çalışsın, sonra ikisi de aynı parayı kazansınlar. Bu iyi bir şey mi?” diye sorar. Marx da karşılık olarak “Haklısın, liseli dostum. Bütün teorilerimi çürüttün bu cümlele. Yarından tezi yok, bırakıyorum komünizmi. Belki ben de ülkücü olurum” der.

Sosyalistlerin hepsi hayatlarında en az bir kere muhatap oldukları bu tür soru ve yorumlara karikatürdeki Marx gibi ironiye başvurarak mı cevap veriyor, elbette bilemiyoruz. Ancak bu yazının amaçlarından biri bu meseleyi olabildiğince yalın bir biçimde ele almak. Şu meseleleri Marx’a dayanarak kısaca anlatabilmeyi umuyoruz: “kapitalist toplumdan çıkmış bir komünist toplum” ya da kapitalizmin izlerini bünyesinde taşıyan, komünizmin bir alt aşaması olarak sosyalizmde, nihai amaç her ne kadar süreç içerisinde ücret sisteminin ortadan kaldırılması olsa da, ücret eşitsizliği son safhaya kadar devam edecektir. Hatta daha ileriye gidelim ve biraz provokatif bir ifadeyle sosyalizmin aynı zamanda adaletsiz bir toplum olacağını da söyleyelim. “Kendi temelleri üzerinde gelişmiş” yani sosyalizm aşamasını tamamlamış bir düzen olan komünizmde ise toplumsal–tarihsel maddi gelişimin sonucu³ olarak ücret sistemi tümüyle ortadan kaldırılacaktır. Fakat sosyalist eşitsizlik ve adaletsizlik yerini komünist eşitlik ve/ya da adaletle bırakmayacaktır.

Yazının diğer bir amacı da proletarya diktatörlüğünden komünizme uzanan bir süreç olarak devrimin, hiç de mürekkep yalamış “liseliler”in, yani muhafazakâr düşünürlerin öne sürdüğü gibi, topluma birtakım idealleri dayatmayı değil, bunları olumlu ve olumsuz tüm halleriyle gereksiz kılmayı hedeflediğini gösterebilmektir. Muhafazakârlığın, sınıf mücadeleleri ve çelişkilerle ilerleyen tarihin üzerine zorla giydirildiği evrimci toplum modelinin esasında kapitalizm sonrası tarihe daha fazla uyduğunu da ekleyelim. **Sınıfsız** ve bu nedenle **organik yekpare bir bütün** olan sosyalist ve komünist⁴ düzenler, havada uçuşan soyut düşüncelerden değil, doğrudan maddi tecrübenin kendisinden doğan (her şeyden önce kapitalizmin tam da kendisinin mümkün kıldığı), planlanmış ama **icat edilmemiş** toplumlardır.

Ele alacağımız son mesele kapitalizmi eleştirmek ya da sosyalizmi ve komünizmi meşrulaştırmak için Marx’tan eşitlikçi, adaletçi ya da iktisadi ilişkilere

3 Bu, Marx’ı ütöpik sosyalistlerden ayıran en önemli unsurlardan biridir: “Marx’ın kendi sosyalizm kavrayışını bilimsel olarak, ütöpik kavrayışa karşı olarak belirlediği iyi bilinir. Eğer bu ayrımı Marx’ın ontolojisinin duruş noktasından incelersek, dikkatimizi çeken ilk belirleyici yön, Marx’ın, sosyalizmi, sınıf mücadelesinin yanı sıra toplumsal varlığın iç diyalektiğinin, tüm önvarsayımlarıyla ve sonuçlarıyla birlikte ekonominin öz-gelişiminin olağan ve zorunlu ürünü olarak görmesidir; oysa ütöpikler için, pek çok açıdan özsel olarak kusurlu olan bir gelişmenin kararlarla, deneylerle, model tedarikleriyle, vb. düzeltilmesi gerekiyordu” (Georg Lukacs, *Toplumsal Varlığın Ontolojisi: Hegel, Marx, Emek*, çev. Doğan Barış Kılınç, Ekrem Ekici, Umut Yener Kaya, İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018, s. 280).

4 Bu yazıda sosyalizm ve komünizm dediğimiz zaman, tıpkı bugün kapitalizmin olduğu gibi, dünya çapında hâkimiyet kurmuş toplumsal düzenleri kastediyoruz. Belli bir coğrafya ya da ülkeye sıkışması durumunda devrimin karşılaştığı/karşılaşacağı iç ve dış çelişkiler, Devrimci Marksistlerce açık sözlü bir biçimde ifade edilmiş ve bunlara çözüm önerileri sunulmuştur. Bkz. Lev Davidoviç Trotskiy, *İhanete Uğrayan Devrim*, çev. kolektif, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006; Sol Muhalefet, “Devrimin Krizi ve Proletaryanın Görevleri”, çev. Özdeniz Pektaş, *Devrimci Marksizm*, sayı: 47–48, 2021, s. 163–173.

dair ahlaki argümanlar çıkarılıp çıkarılmayacağıdır. Aşağıda da görüleceği gibi, bizim bu soruya yanıtımız olumsuz. Bu soruya olumlu yanıt veren Marksist bireyler, aydınlar ve örgütler/partiler de var elbette. Marx'ın, ölüm ve doğum yıl dönümlerinde “işçi sınıfının eşitlik ve adalet mücadelesinin önderi” vb. sıfatlarla anıldığını görüyoruz. Bu kavramların politik çekiciliğinden kurtulmak şüphesiz ki zor. Ayrıca derdimizi kısa yoldan anlatmak açısından işlevsel oldukları da aşikâr. Bu kavramları kullandığımız zaman seslendiğiniz kişilerin ya da grubun zihninde –söylediklerinize ister katılsınlar ister katılmasınlar– belli belirsiz de olsa bir şeyleri hemen canlandırabilirsiniz. Mesele bu retorik boyutla sınırlı kaldığı müddetçe ortaya büyük sorunlar çıkmayabilir. Ancak sosyalizmin ve komünizmin, **programatik düzeyde**, bu kavramların üstüne oturtulması mümkün değildir. Bizim olumsuz yanıtımız da bu düzeyle ilişkilidir.⁵

Bu hususları ayrı başlıklar halinde değil, iç içe geçirerek ve Marx'ın adalet ve eşitlik⁶ hakkındaki görüşlerini en net biçimde ifade ettiği, Alman İşçi Partisi'nin hazırladığı söz konusu programa yönelik tenkitlerini içeren *Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları*'ni⁷ merkeze alarak inceleyeceğiz.

Sosyalizm ve komünizm: adaletsiz, eşitsiz ve sınıfsız toplumlar

Marx, Gotha Programı'nın ilk maddesindeki “emeğin tümü, emek ürünlerinin⁸ bir kısmı genel gereksinmelere ayrıldıktan sonra geri kalanının adil bölüşümü ile birlikte kooperatif temelde düzenlenmelidir”⁹ ifadesine karşılık “adil bölüşüm nedir?” diye sorar: “Burjuvazi bugünkü bölüşüm sisteminin ‘adil’ olduğunu iddia etmiyor mu? Ve gerçekte, bugünkü üretim tarzı temeli üzerinde, bu, biricik ‘adil’ bölüşüm değil midir? Ekonomik ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mı düzenlenir, yoksa tersine, hukuksal ilişkiler ekonomik ilişkilerden mi doğar?”¹⁰

Marx'ın son sorusu retoriktir, yani iktisadi bir ilke olarak “adil bölüşüm”ün doğrudan kapitalist sosyal ve iktisadi ilişkilerin kendisinden çıktığına işaret etmek için sorulmuş bir sorudur. Sosyalizmin “adil bölüşüm” üzerine kurulacağını söylemek, kapitalizmde eksik olan ahlaki bir değer ya da kapitalizmin söz

5 “Almanya’da, partimizde, yığınlar arasında olmaktan çok liderler (üst katmanlar ve ‘işçiler’) arasında, ‘çürümüş’ bir anlayış kendini hissettirmektedir. Lasalcılarla uzlaşma, öteki orta yolcularla da uzlaşmaya yol açtı: Berlin’de (*Most*’un aracılığıyla) Dühring’le, ‘onun hayranlarıyla’ ve üstelik sosyalizme ‘daha yüksel ideal’ bir biçim vermek isteyen yani materyalist temelin yerine (ki bunu kullanmak ciddi nesnel bir çalışmayı gerektirir) tanrıçaları adalet, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olan modern mitolojiyi koymak isteyen olgunlaşmamış bir öğrenci çetesi ve pek bilgiç felsefe doktorlarıyla” (Karl Marx, “Marx’tan Friedrich Albert Sorge’ye”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2005, s. 60–61).

6 Bu yazıda sıkça kullandığımız adalet ve eşitlik kavramları tümüyle **iktisadi** bir içeriğe sahiptir.

7 Karl Marx, “Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2005.

8 “Emek ürünleri”, emeğin ürünleri, çıktıkları anlamında kullanılıyor.

9 “Gotha Programı”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* içinde, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2005, s. 114.

10 K. Marx, a.g.e, s. 26.

verip de yerine getiremediği bir vaadin hayata geçirilmesi değil, sınıflı topluma ait bir üstyapı unsurunun sosyalizmin düzenleyici normu haline getirilmesidir ki, eğer “adil bölüşüm” kapitalist sınıf ilişkilerine tekabül eden bir üstyapı unsuru ve yine eğer “bugünkü üretim tarzı temelinde, bu, biricik ‘adil’ bölüşüm” ise, bunun sebebi, işçi sınıfı ve kapitalistler arasındaki üretim ilişkisinin bizatihi kendisinin adil olmasıdır: “[emek gücü] kuşkusuz satın alan için iyi bir şanstır, ama satıcı için hiç de haksızlık değildir”.¹¹ Marx’ın burada kapitalist ve işçi arasındaki *sömürü* ilişkisinin –yine bu ilişkinin temsili olan– herhangi bir ücret düzeyinde daha az/çok adil olamayacağına işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ücret mücadelesi elbette anlamsız değildir. Ancak “adil bölüşüm”ün aşılmasını ve ücret sisteminin topyekûn ortadan kaldırılmasını mümkün kılan maddi koşullar da mevcuttur:

Demek ki, işçiler, sermayenin ara vermeden sürüp giden gasplarına ya da piyasa değişikliklerinin doğurduğu bu kaçınılmaz gerilla savaşlarına kendilerini tamamiyle kaptırmamalıdır. Anlamaları gerekir ki, bellerini büken, bütün yoksulluğu ile birlikte, mevcut düzen, aynı zamanda, toplumun iktisadi dönüşümü için gerekli *maddi koşulları ve toplumsal biçimleri* de yaratır. “*Adil bir iş günü karşılığında adil bir ücret!*” biçimindeki *tutucu* slogan yerine, bayrakları üzerine şu devrimci sloganı yazmalıydılar: “Ücret sisteminin kaldırılması!”¹²

En azından şu kadarı açık görünüyor: Marx kapitalizmi ne kendi adalet ilkesini (“adil bölüşüm”) ihlal eden bir üretim tarzı olarak ne de aşkın bir adalet kavramına¹³ ya da işçi sınıfına atfedilen bir takım ahlaki değerlere –örneğin, “adaletin proleter standartları”na¹⁴– başvurarak eleştirilmesini doğru bulmuyor. Aksine, kapitalizmi *kendi içinde* hakkaniyetli¹⁵ bir üretim tarzı olarak görüyor çünkü tüketim araçlarının

11 Karl Marx, *Kapital: Cilt I*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 195.

12 Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 126–127 (vurgular aslında).

13 Marx üretim biçimlerinin hepsini aşan bir adalet kavramının mevcut olmayacağını söyler: “Gilbart’ın yaptığı gibi, doğal adaletten söz etmek saçmadır” (Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2006, s. 289). Anarşizm de tarihten ve üretim ilişkilerinden bağımsız, doğal bir adalet anlayışına sahiptir (Bkz. Pierre-Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 38–39). *Anarşist Banker* adlı uzun öykünün baş karakterinin şu sözlerinde bu kavrayış şöyle özetleniyor: “Bizim ilericiler olarak yola çıktığımız ilke sadece güncel sistemin adaletsiz olduğunu değil, adaletsizliğin yerine daha adaletli bir sistemi koymanın fayda sağlayacağını savunur. Böyle düşünmediğimiz takdirde ilerici değil, burjuva oluruz. Peki, bu adaletin ölçütü nereden geliyor? Doğal ve sahici olandan geliyor... Doğal olanın toplumsal seviyede gerçekleştirilmesi ya mümkündür ya da değildir; başka bir deyişle, toplum ya doğaldır ya da özünde kurgudur ve hiçbir şekilde doğal olamaz” (Fernando Pessoa, *Anarşist Banker*, çev. Emrah İnce, İstanbul: Can Yayınları, 2020, s. 16). “Doğal olan”ı yeniden diriltmeyi hedefleyen Anarşizm, “daha adaletli” bir sistemin kurulmasının, maddi koşullara denk düşen “kurgusal” aşamalar içereceğini de reddeder ve toplumsal dönüşümü idealist bir çerçevede ele alır: “Öyleyse sonuca nasıl ulaştığımızı anlamışsınızdır. Amaç: Anarşist toplum, özgür toplum; araç: Burjuva toplumundan arada hiçbir safha olmadan, dosdoğru özgür topluma geçiş. Bu geçişi hazırlayacak ve mümkün kılacak olansa yoğun, kapsamlı ve zihinleri meşgul edecek bir propagandadır” (F. Pessoa, a.g.e, s. 20).

14 Ziyad Husami, “Marx on Distributive Justice”, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt: 8, Sayı:1, 1978, s. 34.

15 Marx’ın, kapitalizmi kendisinden önceki toplumlara *göre* adaletsiz bir üretim tarzı olarak görmediğini de söyleyebiliriz.

bölüşümünü belirleyen öncelikle üretim araçlarının sahipliğidir. Üretim araçlarının sermayenin mülkiyetinde bulunduğu, geniş kesimlerin ise yalnızca emek-gücünü satarak yaşamını sürdürdüğü bir toplumsal düzende tüketim araçlarının *sınıflar arasında* bölüşümü de buna uygun olarak biçimlenir.¹⁶ Yine de şu soruları sormak meşru görünüyor: “kapitalist toplumdaki çıkmış bir komünist toplum” olan ve “ekonomik, ahlaki, entelektüel olarak, her bakımdan, hâlâ bağrından çıktığı eski toplumun damgasını”¹⁷ taşıyan sosyalizm neden o eski toplumun yani kapitalizmin “adil bölüşüm” ilkesini de devralmasın? *Sınıfsız* bir toplumda, yani çalışabilir durumda olan herkesin üretime emekçi olarak katıldığı sosyalizmde *bireyler arasında* “adil bölüşüm” söz konusu olamaz mı? Marx bu soruya aşağıdaki uzun alıntıda şöyle cevap veriyor:

Eğer “emek üretisi”ni “emeğin ürünü” anlamında alarak başlarsak, o zaman kooperatif emek üretisi, *toplum toplumsal üründür*. Bundan şimdi şu aşağıdakiler çıkarılmalıdır: *Birincisi*: kullanılan üretim araçlarının yenilenmesine ayrılan fon; *ikincisi*: üretimin genişletilmesi için ek bir pay; *üçüncüsü*: kazalara karşı, doğal olayların neden olduğu aksamalara karşı vb. yedek fon ya da sigorta fonu. “Tüm emek üretisi”nden bunların çıkarılması bir zorunluluktur ve büyüklüğü eldeki araçların ve güçlerin durumuna göre belirlenmek durumundadır. Kısmen olasılık hesabının yardımıyla belirlenebilir, ama hiçbir durumda adil olma temeli üzerinde hesaplanamaz.

Geriye toplam ürünün tüketime ayrılacak olan öteki kısmı kalır. Ama bu, bireyler arasında bölüşülmeden önce, şu çıkarmalar da yapılmalıdır: *Birincisi*: *doğrudan üretime ilişkin olmayan genel yönetim giderleri*... *İkincisi*: okul, sağlık kurumları vb. gibi *topluluğun gereksinimlerini karşılamak için ayrılan miktar*... *Üçüncüsü*: çalışamayanların vb. geçimi için gerekli fonlar, yani bugün resmi yoksul yardımı olarak adlandırılanların kapsamına girenler (vurgular aslında).¹⁸

Üretim araçlarının mülkiyeti topluma ait olsa da o toplumu oluşturan bireylerin bir kısmı toplam toplumsal ürünün yaratılmasına katılmayacaktır. Hem bunların hem de toplumun daha genel ihtiyaçları yalnızca çalışabilecek durumdaki insanlarca giderilecektir. Diğer yandan komünizme doğru ilerlemek için yapılacak yatırımların iktisadi yükünü de yine –kesintiler nedeniyle– aynı kesim çekecektir. Kısacası, çalışan bireyler emeklerinin *tam karşılığını* alamayacaktır. Engels, “evrensel adalet ilkesi”ni yani “eşit emeğe karşı eşit emek” verilmesini (mesela, sekiz saatlik emek için sekiz saate tam karşılık gelen bir ücret ödenmesini) savunan Dühring’e karşı yürüttüğü polemikte, toplumsal fon için söz konusu kesintiler yapılmazsa şu durumun ortaya çıkacağını söylüyor:

Çalışan yüz üyesi bulunan bir iktisadi komün... her gün 1.200 mark, 300 işgünlük bir yıl içinde de 360.000 mark değerinde meta üretir, ve bu tutarı, her biri 12 marklık günlük, ya da 3.600 marklık yıllık payı ile istediğini yapan üyelerine öder. Yıl sonunda, ya da yüz yıl sonra, komün başlangıçta olduğundan daha zengin değildir. Bu zaman içinde, komün, kendi üretim araçları stokuna zarar vermedikçe, Bay Dühring’in tüketimi için ölçülü ek geliri sağlamaya bile yetenekli olmayacaktır.

16 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30–31.

17 K. Marx, *a.g.e.*, s. 28.

18 K. Marx, *a.g.e.*, s. 26–27.

Birikim büsbütün unutulmuştur. Daha da kötüsü: birikim toplumsal bir zorunluluk olduğu ve para saklama olgusunda da elverişli birikim biçimi bulunduğu için, iktisadi komün örgütü kendi üyelerini doğrudan doğruya özel birikime ve sonuç olarak, kendi öz yıkımına çağırır.¹⁹

Özel birikimin önüne geçmenin tek yolu, emekçi bireylere emeklerinin karşılığının altında bir ücret ödenmesi, artı-ürünün ise toplumsal fona aktarılmasıdır.²⁰ Emekçinin yarattığı değer bir kısmına kapitalizmde de el konulur ve bu, kapitalist sınıf ilişkilerinin meta üretimine dayanan mantığına göre, ona özgü bir adalet damgası taşır. Sosyalizmde ise kapitalizmin kalıntılarından hızla kurtulmak, komünizme geçişin zeminini hazırlamak için zorunlu bir adaletsizliktir.

Peki, Marx'a göre, sosyalizm eşitlikçi bir toplum mudur? Max Horkheimer'in bu soruya yanıtı olumlu: "Marx'ta ise sosyalizm insanların hepsinin eşit olmasını amaçlar".²¹ Gerçekten böyle mi? Bir bakalım. Gotha Programı'nın yine birinci maddesinde yani "adil bölüşüm"den söz edilen yerde aynı zamanda "toplumun bütün üyeleri, emeğin tüm üretisi üzerinde eşit hakka sahiptir"²² denilmektedir. Marx buna itiraz eder çünkü "kapitalist toplumdan çıkmış bir komünist toplum" olan ve "ekonomik, ahlaki, entelektüel olarak, her bakımdan, hâlâ bağrından çıktığı eski toplumun damgasını" taşıyan sosyalizmde, tıpkı kapitalizmde olduğu gibi, emek, tüketim maddelerinin bölüşümünde bir ölçüt olmayı sürdürecektir:

Toplum ona [emekçiye] şu kadar emek verdiğini saptayan bir sertifika verir (bunda ortak fon için harcanmış olan emek düşülür) ve bu sertifika ile, toplumun tüketim maddeleri stokundan kendi emek miktarına eşit maliyette bir miktar alır. Topluma bir biçimde sunmuş olduğu emek miktarını, başka bir biçimde ondan geri alır. Açıktır ki, burada da, meta değişimini... düzenleyen ilke işlemektedir. İçerik ve biçim değişmiştir, çünkü yeni koşullarda, kimse emeğinden başka bir şey sunmadığı gibi, bireylerin mülkiyetine bireysel tüketim maddelerinden başka bir şey geçemez. Ama bu maddelerin bireysel üreticiler arasında bölüşümünü yöneten ilke, eşdeğer metaların değişimini yöneten ilkeyle aynıdır: Bir biçimdeki belirli bir miktar emek, başka bir biçimdeki aynı miktar emekle değişilir.²³

19 Freidrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s. 473.

20 Engels bu durumu şöyle örneklendiriyor: "Komün, bu sorunu [özel birikim sorununu], her üye-ye, altı saatlik emek için, altı saatlikten az bir emeğin, diyelim dört saatlik emeğin ürününü ödeyerek... ama meta fiyatlarını eski düzeyde bırakarak, bir anda çözer. Bu durumda, daha önce üstü kapalı bir biçimde ve dolambaçlı bir yoldan yapmaya giriştiği şeyi, açıkça ve doğrudan doğruya yapar: üyelerine, tamamen kapitalist bir biçimde, üretimleri değerinin altında ödeyerek ve üstelik onların ancak kendinden satın alabilecekleri metaları tam değerleri üzerinden hesaplayarak... marksist artı-değeri oluşturur" (F. Engels, a.g.e, s. 473).

21 Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Teori ve Pratik Üzerine Bir Tartışma*, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, s. 63.

22 "Gotha Programı", s. 113.

23 K. Marx, *Alman İşçi...*, s. 28-29. Mübadele için sertifika gibi para-dışı bir aracın kullanılması fikrini ütöpik sosyalistler ve anarşistler de paylaşır. Robert Owen'in, ahlakın hâkim olduğu yeni toplumunda, "tüm kötülüklerin değilse bile, insan ırkının muhatap olduğu büyük adaletsizlik, baskı ve sefaletin" baş sorumlusu, servetin eşitsiz ve/ya da adaletsiz bölüşümünün aracı paranın yerini, eşit emeğin eşit değerdeki emek ile mübadele edilmesinin vasıtası olarak "emek banknotu" (*labour note*) alacaktır (Robert Owen, *Selected Works of Robert Owen: The Book of the New Moral World*, derleyen: Gregory Claeys, Londra ve New York: Routledge, 2016, s. 15). Anarşist Pierre Joseph Proudhon da "toplumsal olarak tayin edilmemiş ya da resmi olarak belirlenmemiş, şüpheli ve sürekli değişen değerlerin sembolü" paranın mübadele aracı olmaktan çıkarıldığı bir düzen

O halde eğer “eşit hak”tan söz edilecekse, bu, herkesin toplam toplumsal üründen eşit pay alması değil, *yalnızca soyut ve biçimsel, yani tüm emekçi bireylerin tek bir ölçüde (emek zamanı) tabi olmaları anlamında bir eşitliktir*.²⁴ Ölçüt temelli bu eşitlik tüketim maddelerinin dağılımında bir eşitsizlik doğuracaktır çünkü “bir insan fiziksel ya da zihinsel bakımdan bir başkasından üstün olabilir ve aynı süre içinde daha fazla emek harcayabilir ya da daha uzun süre çalışabilir”.²⁵ Üretimle doğrudan ilgisi olmayan niteliklerinin de hesaba katılması durumunda, bireyler arasındaki eşitsizlik daha da genişleyecektir: “Bir işçi evlidir, öteki değildir; birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır, vb., vb. Bu durumda eşit emek sarf ettikleri halde ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit ölçüde yararlanma olanağına sahip buldukları halde, biri gerçekte ötekenden çok alacaktır, biri ötekenden daha zengin olacaktır”.²⁶

Marx bu “sosyalist eşitsizliği” bir kusur olarak tanımlar ve bu kusur, insan doğasının, bir toplumsal sözleşmenin, ilahi düzenin ya da insan aklının değil, hâlâ

---

tasavvur eder. Paranın yerini, kâr amacı gütmeyen ve faiz uygulamayan, her bireyin doğal üyesi olduğu “Mübadale Bankası”nın tedavüle çıkardığı, “gerçek değerler”i temsil ettiği için, eşit miktarda emeğin eşit miktarda başka bir emekle, diğer bir deyişle, malların mallarla takas edilmesini sağlayan “mübadale senedi” (bill of exchange) alır (Pierre Joseph Proudhon, *The Solution of the Social Problem: Excerpts*, <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/proudhon/1927/the-solution-of-the-social-problem-excerpts.html>). Ancak eşit emeğin eşit emek ile mübadelesi için para biçiminin ilgasının yeterli olacağını ve bunun sınıflı toplumda yani kapitalizmde mümkün olduğunu düşünmeleri ile Marx’tan ayrışır. Burada belirleyici olan, sınıflar arasındaki ilişkilere bakıştır. Proudhon, sınıf mücadelesinden iki tarafa da zarar veren nahoş bir durum ve bir talihsizlik olarak söz eder: “Kapitalist ve emekçi arasında oluşmuş ilişkilerdeki bu keyfiyet ne için? Niçin bu çıkar düşmanlığı? Bu karşılıklı gözü dönmüşlük neden?... İşin özüne inerseniz... sürekli olarak gelecekte yiyerek emeği, sermayeyi, yaşamı ve herkesin güvenliğini kendi canavarca kaprislerine feda eden bencilliği her yerde görürsünüz... Emekçiler ve kapitalistler sert bir mücadelede boş yere birbirlerini tüketiyorlar” (P. J. Proudhon, *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları, 2012, s. 223, 259). Owen da “gerçek çıkarının ne olduğundan bihaber” bazı kapitalistlerin işçilere kötü muamele ettiğini, böyle davranmayanların ise işçilerin, kendilerinin “en iyi arkadaşları” olduğunu bildiğini söyler. İkincisinin ortaya çıkardığı karşılıklı faydanın devamının sağlanması, sağlam bir zemine oturtulması ve genişletilmesi için, kapitalistlerin ve işçilerin üyesi olacağı tek bir kuruluşun yaratılması da dâhil, birtakım önerilerde de bulunur. Robert Owen, *Selected Works of Robert Owen: The Development of Socialism*, derleyen: Gregory Claeys, Londra ve New York: Routledge, 2016, s. 232–233). Benzer bir öneriyi Proudhon da yapar (P. J. Proudhon, *The Solution...*).

24 Cem Somel “eşitlik davası”nı tartıştığı yazısında şöyle diyor: “Rusya’da eşitlikçi bir düzen inşa idealiyle 1917’de yeni bir devlet kurulduktan sonra hangi politikalarla bu hedeften uzaklaşıldığını, sosyal tabakalaşmaya nasıl Marx’ın fikirlerinde gerekçeler bulunduğunu inceledim. Kanımca SSCB’de sınıf oluşumu tecrübesine bakıp biraz tefekkür edince şu sonuçlar çıkıyor. Çalışan bir insanın harcadığı emeğin değerini ölçmek için, topluma katkısına maddi bir değer biçmek için hiçbir nesnel dayanak yoktur” (Cem Somel, “Eşitlik Davası Üzerine”, <https://www.emekveadalet.org/notlar/esitlik-davasi-uzerine/>, 02.07.2020). “Marx’ın fikirlerinde gerekçeler bulmak”tan kasıt Marksizmin Sovyet bürokrasisince çarpıtılması ise, Somel’e tümüyle katılıyoruz. Ancak, burada göstermeye çalıştığımız gibi, “çalışan bir insanın harcadığı emeğin değerini ölçmek için... hiçbir nesnel dayanak yoktur” demek de Marx’ın konuyla ilgili görüşlerini reddetmek anlamına gelir. Birazdan değineceğiz; Marx’a göre, emeğin nesnel bir ölçüt olmaktan çıkması, bunu mümkün kılan maddi koşulların oluşmasına bağlıdır. Yeri gelmişken, okumak isteyenler için, Cem Somel’in bu yazısının *Emek ve Adalet* internet sitesinde bir tartışma başlattığını ve dergimizin yayın kurulu üyesi Burak Gürel’in bu tartışmaya katkı verdiğini de hatırlatalım. İlgili tüm yazılar için bkz. <https://www.emekveadalet.org/tag/esitlik-davasi-uzerine/>.

25 K. Marx, *a.g.e.*, s. 29.

26 K. Marx, *a.g.e.*, s. 29.

bir zorunluluklar alanı olan sosyalizmin maddi koşullarının doğal bir sonucudur. Marx'ın ifadesiyle, "kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun birinci aşamasında kaçınılmazdır".²⁷

Sosyalizmden yani zorunluluklar alanından çıkılıp komünizm kurulduğunda ne olacaktır? Sosyalist adaletsizliğin ve eşitsizliğin yerini "komünist adalet"²⁸ ve/ya da "komünist eşitlik"²⁹ mi alacaktır? Yoksa bu iki kavram hem olumlu hem olumsuz karşılıklarıyla birlikte, maddi koşullarca tümüyle gereksiz kılındıkları için silinip gidecek midir? Bu soruları, Marx'ın komünizmin nasıl bir düzen olduğunu özetlemek için kullandığı slogan üzerinden cevaplamak mümkün: "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!"³⁰ Bu sloganın ifade ettiği en önemli husus, sosyalizmin en temel ilkesinin ("herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre") yani emekçilerin harcadığı emek miktarı ile tüketim maddelerinden alacağı pay arasındaki bağın koparılması yani *emek zamanının* bölüşümün ölçütü olmaktan çıkarılmasıdır. Eğer üretime verilen katkı ile tüketim arasında bir ilişki kurabileceğimiz nesnel bir ölçüt yoksa biçimsel bir eşitlikten dahi söz etmek zaten mümkün değildir. Bu durumda, bireyler arasında hangi farklılıkların göz önünde tutularak adil bir bölüşüm yapılacağı da belirsizleşir. Elimizde ölçüt olarak, slogandaki gibi, bir tek bireysel ihtiyaç kalıyor. Ancak ihtiyaç her bir insanın varlığına içkin ve bu anlamda nesnel olsa da tezahürleri zamana, mekâna ve kişiye göre değişir ve farklılaşır. Tüketim ürünlerinin dağıtımını da ancak bu unsurlar yani ihtiyacın zamana, mekâna ve kişiye göre değişen ve farklılaşan somut tezahürleri göz önünde bulundurularak yapılabilir.³¹ O halde içeriği itibarıyla öznel bir kategori olan bireysel ihtiyaç, ücret ve fiyat gibi dolayimler olmadan, nasıl toplam toplumsal ürünün bölüşümünün *nesnel* kıstası haline gelebilir? Bu soruyu cevaplamaya başlamadan önce, bir parantez açıp şunu vurgulayalım: Bölüşümün emek–zamanı kriterine yaslanmadığı ve dolayısıyla ücret sisteminin ilga edildiği komünizm –bu yazıda birçok kere söylediğimiz gibi– tarihsel ve maddi koşulların³² sonucu olarak

27 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30. Sınıflar ve dolayısıyla sömürü kaldırılmış olsa da emek–zaman ölçütü üzerine kurulu bu "eşit hak, hâlâ –ilke olarak– *burjuva* bir *haktır*" ve "özünde, her hak gibi eşitsizliğe dayanan bir *haktır*" (K. Marx, *Alman İşçi...*, s. 29, vurgular aslında).

28 Arthur DiQuattro, "Liberal Theory and the Idea of Communist Justice", *The American Political Science Review*, Cilt: 92, Sayı: 1, 1998, s. 91.

29 G. A. Cohen, "Equality as Fact and as Norm: Reflections on the (partial) Demise of Marxism", *Theoria*, Sayı: 83/84, 1994, s. 2.

30 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30.

31 Marx bir yerde şöyle diyor: "Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki üretim tüketiciyi yaratır... Demek ki, üretim yalnızca özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır" (Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1999, s. 29–30). Komünizm, bireylerin harcadığı emek ile toplam toplumsal üründen alabilecekleri miktar arasındaki bağı koparır. Ancak bu, üretimin, tüketimin *nasılını* belirlediği –Marx'ın ifadesiyle– *tüketim tarzı* açısından geçerli değildir. Bunun insan–doğa ilişkisi açısından da açıklımları var. Ancak yazının sınırlarını aştığı için bu konuya burada girmiyoruz.

32 Marx'ın "vülger sosyalistler" olarak adlandırdığı aydınların üretim ile bölüşümü birbirinden ayırarak sosyalizmi sadece ürünlerin eşit ve/ya da adil dağıtımıyla özleştirmesi, üretim araçlarının bölüşümü tüketim araçlarınınkini de belirlediği için, bütünüyle düşünceler dünyasına ait bir kurgudur. Kapitalizmde herkese "evrensel temel gelir" yani ihtiyaçların giderilmesini çalışmaktan bağımsızlaştıracak bir mali kaynak sağlanmaması, işçi sınıfının siyasi müdahalesine ve sosyalizm aşamasının tecrübe edilmesine gerek kalmaksızın komünizme geçişin önünü açacağını ileri süren

vücuda gelecektir. Bunların oluşmaması durumunda böyle bir toplumdan söz edilemez:

Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne köleleştirici bağımlılıkları ve bu arada zihinsel emek ile bedensel emek arasındaki karşıtlık sona erdiği zaman; emek artık yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi yaşamsal gereksinim olduğu zaman; bireylerin çok yönlü gelişmeleri, üretken güçlerini de arttırdığı ve kooperatif zenginliğin bütün kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman – ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılabilir.³³

Yukarıda sorduğumuz soruya dönelim. Bu soru planlama meselesine kısmi de olsa değinmemizi gerektiriyor. Friedrich von Hayek³⁴ ve Ludwig von Mises³⁵ gibi liberaller, planlamanın verimsizliğini birbirleriyle bağlantılı iki mesele, “iktisadi bilginin parçalılığı” ve “merkezi hesaplamanın olanaksızlığı” üzerinden kanıtlamaya çalışırlar. Bu yazarlara göre, tek bir bireyin, grubun ya da kurumun,

---

yazarlar da vülger sosyalistlere dâhil edilebilir. Bkz. Robert van der Veen ve Philippe Van Parijs, “A Capitalist Road to Communism”, *Theory and Society*, Cilt: 15, Sayı: 5, 1986, s. 635–655. Bu yazarların ekonomik ve siyasi perspektiflerinin bir eleştirisi için bkz. Erik Olin Wright, “Why Something Like Socialism Is Necessary for the Transition to Something Like Communism”, *Theory and Society*, Cilt: 15, Sayı: 5, 1986, 657–672. Burada sunulduğu haliyle, bölüşümün üretimden bağımsızlaşması ise tam da üretim sürecinin kendisinin yeniden düzenlenmesinden ve üretim araçlarının kamusal niteliğinden doğmaktadır.

33 K. Marx, *a.g.e.*, s. 30. Marx'ın burada komünizmi temellendirirken ahlaki ilkelere değil, tarihsel maddi koşullara başvurduğu açık. Bu durumun göz ardı edilmesi, Marx'ın Aristotelesçi geleneğe yerleştirilmesi gibi –bizce hayli absürt– sonuçların ortaya çıkmasına neden oluyor. McCarthy, dostlar ve yurttaşlar arasındaki karşılıklı ve orantılı Aristotelesçi adaletin temelinde sevgi, nezaket, iyilik ve cömertlik gibi erdemlerin yattığını ve bu adalet anlayışının, yetenek, beceri ve toplumsal katkının miktarı gibi maddi olguları değil, bireysel, ailevi ve toplumsal ihtiyaçları baz aldığını söylüyor. Bu çerçevede, Marx'ın ihtiyaç temelli dağıtımçı adaletinin de bu erdemlere yaslandığını iddia ediyor (George E. McCarthy, *Marx and Social Justice*, Leiden ve Boston: Brill, 2018, s. 249). Aristoteles'in aşağıdaki sözlerini kısaca yorumlayarak McCarthy'nin haklı olup olmadığını görelim: “adalet eşitlik olarak görülüyor ve öyledir de, ama herkes için değil, yalnızca eşit olanlar arasında. Eşitsizlik de adalet diye görülüyor ve o da öyledir, ama yine herkes için değil, yalnızca eşit olmayanlar arasında... İnsanlar en başında bir araya gelir de, mülkiyet sahipliğine dayanan bir birlik kurarlarsa, o zaman o birlikte, devletten mülkiyet sahiplikleriyle orantılı pay alırlar... Köleler ve hayvanlar özgür varlıklar değildirler ve mutluluktan pay alamazlar” (Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 83). Aristoteles'e göre, toplumsal katkının miktarı alınacak payı da belirler. Ancak burada orantıyı belirleyen ölçüt emek zamanı değil, özgür dostların ve yurttaşların özel mülkiyetidir. Yalnızca emek güçleri değil, bizatihi kendileri de özel mülk olan köleler bu bölüşümde hak sahibi değildirler. Öyle ki, iradeleri hayvanlarınkine denk görülen köleler eşitsizlik denkleminde dâhil bile edilmezler. İlk cümledeki “yalnızca eşit olanlar arasında” ifadesi mülk sahiplerini, ikinci cümledeki “yalnızca eşit olmayanlar arasında” ifadesi ise büyük ve küçük mülkiyet sahipleri arasındaki eşitsizliği kastetmektedir. O zaman Aristoteles'in adalet anlayışının daha en başından özel mülkiyete dayalı ve en azından iki sınıflı bir toplumu varsaydığını söyleyebiliriz. Bize kalırsa, hakkını teslim edelim, ama Aristoteles'i Marksizme hiç bulaştırmayalım ve onu sevgi dolu, nazik, iyi ve cömert arkadaşlarına bağışlayalım. Mesela on yedinci yüzyılda köle ticaretine hayli yatırım yapan, ama hoşgörü üzerine bir risale kaleme almaktan da geri durmayan, liberalizmin kurucu babalarından John Locke'ye: “köleler temel amacı mülkiyetin korunması olan sivil toplumun bir parçası olarak düşünülemezler”. (Aktaran: Domenico Losurdo, *Liberalizmin Karşı Tarihi*, çev. Uğur Gezen, Açılım Kitap, 2017, s. 121).

34 Friedrich von Hayek, “Bilginin Toplumda Kullanımı”, çev. Turan Yay, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 46, 2007, s. 153–164.

35 Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Social Analysis*, New Haven: Yale University Press, 1951.

toplumdaki tüm ekonomik faaliyetlerin bilgisine sahip olması mümkün değildir. Bu bilgi asla “toplu ve bileşik” olarak mevcut bulunmaz, “tek tek bireyler arasında dağılmış, eksik ve çoğunlukla çelişkili”dir.³⁶ Bu parçalı bilgilerin kullanılması ve mübadele edilmesi için en uygun ortam, fiyatların bir “bilgi iletişim mekanizması” işlevi gördüğü piyasadır.³⁷ Fiyat mekanizması, hesaplamanın rasyonel tek olası biçimini, yani bireysel hesaplamaı mümkün kılar. İstatistikî soyut bilgiden beslenen merkezi planlama ise somut bilginin dağınık, eksik ve çelişkili karakterinden doğan karmaşıklığa, zaman ve mekâna bağlı somut ve ani değişimlere fiyat mekanizması gibi eş anlı olarak uyum sağlayamaz. Bu nedenle, merkezi planlamacılar ekonominin tam bilgisine sahip olamayacağı için, kaynakları rasyonel ve verimli bir şekilde dağıtamaz.

Şimdi daha önce sorduğumuz soruyu yineleyelim ve yanına bu kısa özetten çıkan iki soru daha ekleyelim: İçeriği itibariyle öznel bir kategori olan bireysel ihtiyaç, ücret ve fiyat gibi dolayimler olmadan, nasıl toplam toplumsal ürünün bölüşümünün *nesnel* kıstası haline gelebilir? Bu bölüşümü *kim* ve *hangi* bilgiye göre planlayacak?

Bu soruların yanıtını ne –merkezi planlama bakımından önemli başarılar elde etmiş olsalar da– tarihsel ve mevcut işçi devletlerinin deneyimlerinde ne de henüz dünya çapında hâkimiyet kurmuş bir düzen olarak ortaya çıkmamış komünizme atfettiğimiz birtakım soyut ideallerde arıyoruz. Aksine, kapitalizmin bizatihi kendisinin, bireysel ihtiyaçların, piyasaya ve dolayısıyla fiyat ve ücret mekanizmalarına gerek kalmaksızın bölüşümün ölçütü olduğu bir toplumun imkânlarını bugün her zamankinden daha fazla içinde taşıdığını düşünüyoruz.

Diğer her şeyi bir kenara bırakıp, Hayek ve Mises’in de üzerinde durduğu bilgi ve iletişim meselesine odaklanalım. Günümüzde en önemsiz ve mahrem kişisel bilgilerimiz dahi, özellikle de sosyal medya ve internet üzerinden alışverişin yaygınlaşması nedeniyle, Walmart, Amazon gibi iç işleyişlerinde pek çok sektörü bir araya getiren (üretim, perakende, tedarik, depolama, taşıma vb.) ve sıkı bir planlamayla hareket eden uluslararası şirketlerin, mal ve hizmet üretimini, lojistik ve pazarlama stratejilerini dayandırdığı daha büyük bir veri havuzunun bir parçası haline gelmiş durumda. Veri havuzu dediğimiz zaman durağan –malların yan yana dizildiği bir depoyu düşünün– değil, karmaşık algoritmalar yoluyla her bir bilginin diğeriyle ilişkilendirilerek yeni verilerin yaratıldığı, dinamik bir yapıyı kastediyoruz. Diğer yandan, gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlar, bu bilgilerin yalnızca iletim ve işleme süreçleri arasındaki süreleri neredeyse sıfıra indirmenin ve o anki ihtiyacı en kısa zamanda karşılamanın ötesinde, şirketlerin ileriye yönelik geniş çaplı ve uzun vadeli planlamalar yapmalarını da olanaklı hale getiriyor. Bilebildiğimiz en uç örneği verelim. Amazon 2014 yılında “tahmine dayalı sevkiyat” (*anticipatory shipping*) teslimat sistemi için patent başvurusu yaptı. Tasarrufundaki devasa veriyi kullanarak isabetli talep tahmini yapma konusunda zaten hayli ileri bir seviyede bulunan Amazon, “tahmine dayalı sevkiyat” sayesinde,

36 Hayek, a.g.e, s. 153.

37 a.g.e, s. 159–160. “Piyasa yoksa fiyat sistemi yoktur. Fiyat sistemi yoksa iktisadi hesaplama yoktur” (L. Mises, a.g.e, s. 131).

Phillips ve Rozworski'nin deyişiyile, “yakında ne istediğinizi sizden önce bilecek”.³⁸ Belli bir bölgeye mal sevkiyatı, diğer faktörlerin yanı sıra oradan daha önce alınmış siparişler göz önünde bulundurulur ve yeni talepler gelmeden evvel yapılacak. Mallar yeni siparişler gelene kadar depolarda ve kamyonlarda tutulacak.³⁹

Bilgi, planlama ve hesaplama arasındaki ilişkiye dair somut örnekler çoğaltılabilir, ama biz bununla yetinelim. Eğer bilgi ve iletişim teknolojileri, “tahmine dayalı sevkiyat” ya da biraz daha açık yazarsak “sipariş verilmesini beklemeden/sipariştten önce sevkiyat” gibi, ilk defa duyan birinin kulağına hayli ütöpik gelecek bir olanağı ortaya çıkararak bir gelişim gösteriyorsa, o zaman iktisadi bilgi hiç de Hayek'in öne sürdüğü gibi “dağınık ve eksik” değil, **merkezi** bir karaktere sahiptir ya da en azından **giderek daha da merkezileşmektedir**. Kendi deyişiyile söylessek, “toplulu ve bileşik” bir hale gelmektedir. Bu teknolojiler diğer yandan iktisadi bilginin **hiçbir dolayım olmadan** bireylerden toplanmasını sağlamaktadır. O halde, dünya çapında üretim ve dağıtım organizasyonlarına sahip büyük şirketlerin, planlama ve hesaplama yaparken “bilgi iletişim mekanizması” olarak **yalnızca** fiyatları göz önünde bulundurduğu da söylenemez.

Hayek ve Mises, bilginin doğası itibarıyla parçalı, dağınık, çelişkili olduğunu, bileşik ve toplulu biçimde bulunamayacağını yani bütünü bilginin mümkün olmadığını söyleyerek bizi bir “bilinemezlik”⁴⁰ cenderesinin içine sıkıştırmak istese de tapındıkları kapitalist şirketler ya da bu düşünürlerin daha çok tercih edeceği bir ifadeyle müteşebbisler, en ufak bireysel detaylar da dâhil olmak üzere bütünü tam bilginin elde edebilmek, belirsizlikleri olabildiğince azaltmak için ellerinden geleni yapıyorlar ve hayli mesafe kat etmiş durumdadır. O zaman yukarıda sorduğumuz sorulara cevap verirken bizim bakacağımız yer, liberallerin sözüm ona felsefi laf kalabalığı değil, tam da burasıdır: “Sipariş verilmesini beklemeden/sipariştten önce sevkiyat”ı bile gündeme getiren, piyasanın “bilgi iletişim mekanizmaları”nı tümüyle gereksiz kılma potansiyelini taşıyan bu teknolojiler, üretim araçları (ve

38 Leigh Phillips ve Michal Rozworski, *People's Republic of Walmart: How the World's Biggest Corporations Laying the Foundation of Socialism*, Londra ve New York: Verso, 2019, s. 75, 84.

39 Praveen Kopalle, “Why Amazon's Anticipatory Shipping is Pure Genius”, *Forbes*, <https://124.im/smeBk>, 28 Ocak 2014.

40 Hayek'in “bilinemezlik” bağnazlığı o derecededir ki, “fiyat mekanizmasının insan tasarımı olma[dığı]” ve fiyat sisteminin “insanoğlunun, anlamaksızın, deneme-yanılma ile kullanmayı öğrendiği” bir yapı olduğunu söyler (Hayek, a.g.e, 160–161). Fiyat mekanizması bir **tasarım** değildir; doğru. İnsanlar arasındaki bir **ilişkidir**: İnsan yoksa fiyat yoktur! Fiyat sisteminin, insanlar **arası** bir ilişki değil de öznelerinden bağımsız bir doğa yasası gibi görünmesi, başka bir ifadeyle, insanlar üstü bir hale gelmesi ancak yabancılaşma olarak anlaşılabilir. Bu yabancılaşmanın yani öz ve biçim arasındaki çelişkinin nedenlerini bilebiliriz. Aksini iddia etmek, insan aklına ve bilime hakarettir. Ama liberalizm dininin son peygamberlerinden Hayek “piyasa tanrısı böyle istiyor! İtaat edin!” diyor. Kendisi gibi, birincil nedenlerin ya da özlerin asla bilinemeyeceğini düşünen Voltaire'in şu sözlerini okusa ne düşünürdü acaba? Kuyruğu dik tutmak için “evet, Voltaire haklı” mı derdi yoksa bilim o dönemde söz konusu durumun nedenlerini henüz keşfedemediği için, bunların gülünüp geçilecek sözler olduğunu mu söylerdi: “Kolum niçin irademe itaat eder? Bu anlaşılabilir fenomene o kadar alışmışız ki, çok az insan buna dikkat eder. Bu kadar harcıâlem bir sonucun nedenini araştırmaya kalktığımızda, kendi irademiz ile uzvumuzun itaati arasında gerçek anlamda bir sonsuzluk olduğunu, yani aralarında hiçbir orantı, hiçbir mantık, hiçbir gözle görülür sebep olmadığını fark ederiz ve bu konuda sonsuza kadar düşünüp dursak da akla yatan en ufak bir sebep olasılığı bile tahayyül edemeyeceğimizi hissederiz” (Voltaire, *Cahil Filozof*, çev. Berna Günen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 9).

Devrimci Marksizm 51-52

elbette bilgi) üzerindeki özel mülkiyet prangası kırıldıktan sonra, aynı zamanda hem üretici hem de tüketici olan bireylerin *doğrudan katılımcısı olduğu*, ihtiyaç temelli merkezi bir planlama ve hesaplamayı mümkün kılmaktadır. O zaman Hayek ve Mises'in işaret ettiği meseleler, planlama ve hesaplamanın özsel değil, yalnızca tarihsel sorunları olarak değerlendirilebilir. Şüphe yok ki sözünü ettiğimiz teknolojilerin kapitalizm altında dahi olsa gelişimi aynı zamanda emek ölçütüne dayalı sosyalizmden bireysel ihtiyacın temel olduğu komünizme geçişin süresini de kısaltacaktır.

O halde, Marx'ın, yukarıda da atıf yaptığımız, işçilerin “bellerini büken, bütün yoksulluğu ile birlikte, mevcut düzen, aynı zamanda, toplumun iktisadi dönüşümü için gerekli *maddi koşulları ve toplumsal biçimleri* de yaratır” sözü tarihte daha önce hiç olmadığı kadar geçerlidir; adalet ve eşitliğin ötesine geçecek bir toplumun imkânları şimdide mevcuttur.